

HANİFE DİLEK
BATİSLAM**

Divan Şiirinde Mum ve Cem Sultan'ın Şem' (Mum) Gazeli *

The Candle in Divan Poetry and Cem Sultan's
Ghazal With The Redif "Şem' (Candle)"

Ö Z E T

Mum, temel aydınlatma araçlarından olması nedeniyle eskiden günlük hayatta sık kullanılan nesnelere aittir. Mumun kullanım amacına ve yapısına bağlı olarak farklı şekilleri vardır. Ayrıca mumla birlikte işlevi olan "mum makası (mikrâz)" ve şamdan gibi başka eşyalar bulunmaktadır. Günlük hayata dair pek çok nesneyi divan şiirinin zengin benzetme ve hayal dünyası içine yerleştiren divan şairleri, mumu da unutmamışlardır. Mum, divan şiirinde şekli ve vasıfları dolayısıyla çeşitli benzetme ilgileriyle ele alınmıştır. Bu ilgilerin çok sık rastlanılanlarından biri mumla onun etrafında dönen küçük kelebeğin anlatıldığı, mesnevîlere konu olmuş Şem' ü Pervâne hikâyesidir.

Divan şairleri kimi zaman mumu bir insan olarak hayal etmişlerdir. Mumun gövdesi insanın boyu, bedeni; içinde yanan iplik, fitil insanın canı; alevi insanın yüzü; eriyen damlalar gözyaşı; dumanı (isi) da âh gibi düşünülmüştür. Muma bağlı bu farklı benzetme ve hayaller özellikle divanlardaki şem' redifli şiirlerde daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Makalemizde divan şiirinde kullanılan mum ve mumla ilgili unsurlara değindikten sonra, Cem Sultan'ın 21 beyitlik "şem' (mum)" redifli gazelini inceleyip değerlendireceğiz. Bu incelemeyle gazelde muma dair hangi benzetme ve hayallerin nasıl kullanıldığını göstermiş olacağız.

ANAHTAR KELİMELE R

Divan şiiri, mum, gazel, Cem Sultan.

ABSTRACT

Since candle is one of the basic lighting tools, it was one of the objects frequently used in daily life. The candle has different shapes depending on the intended use and construction. There are also other objects such as "candle scissors (mikraz)" and candle sticks that function together with candles. Divan poets who put many objects of daily life in to the rich analogy and imagination of divan poetry have not forgotten the candle. The candle has been handled with various analogies due to its shape and characteristics in divan poetry. One of the most common of these interests is the story of Şem' ü Pervâne, which has been the subject of mesnevîs, in which the small butterfly revolves around the candle.

Divan poets sometimes imagined candle as a person. The body of the candle has been thought as human height and body; candle wick as human soul; it's flame, as human face; melting drops as tears; it's smoke as ah (wailing). These different metaphors and dreams related to the candle have been revealed in more detail especially in the poems with the redif "şem'" in the divans.

After discussing the candles and elements related to candles used in divan poetry in our article, we will examine and evaluate Cem Sultan's ghazal of 21 couplets which has the redif "şem' (candle)". In this study, we will show which analogy and images about candles are used in ghazals.

KEYWORDS

Divan poetry, candle, ghazal, Cem Sultan.

* Makalenin Geliş Tarihi: 3.02.2020/ Kabul Tarihi 13.05.2020.

** Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (batislam@cu.edu.tr), 0000-0001-9809-5711.

Giriş

Divan şiirinde sıklıkla kullanılan zengin bir çağrışım gücüne sahip, benzetme ve hayal unsuru olarak kabul edilebilecek “mum” birkaç sınırlı örnek dışında ayrıntılı olarak ele alınıp incelenmemiştir. Divan tahlillerinde fazla yer almadığı görülen mum, birçok özelliğiyle Nev'î Divanı'nda sık kullanılan unsurlardan biri olması nedeniyle söz konusu edilip değerlendirilmiştir (Sefercioğlu 1990: 97-98). Mumun divan şiirindeki yerine dair ipucu niteliği taşıyan iki çalışma “Mum Kitabı” içinde yer alan makalelerdir (Naskali 2015). Bunlardan birincisi “Divan Şiirinde Mum” başlıklı olmakla birlikte verilen örnekler, bölüm başlıkları ve içeriği dikkate alındığında kapsamı sınırlı kalmıştır. Mumla ilgili bazı unsurlar değişik şairlerden alınmış beyit örnekleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak yazıda şiirlerinden örnek verilen şairler arasında önemli ve büyük diyebileceğimiz divan şairlerinin çoğu ve muma dair benzetmelerin daha fazla kullanıldığı bilinen mum redifli şiirler yoktur (Kaya 2015: 118-147). Mum kitabındaki ikinci makale, “Nedim ve Şeyh Gâlib Divanı'nda Mum” adlıdır. Makalede başlıkta adı geçen iki şairin şiirlerinden seçilmiş örnek beyitler değerlendirilmiş ve sonuçta da bu şairlerin mum ve mumla ilgili unsurları nasıl kullandıklarına dair bir karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır (Sungurhan 2015: 149-174). Bu makale sadece iki şairden verilen örneklerle oluşturulduğu için diğerine göre mumla ilgili daha az unsur içermektedir. Konuyla ilgili bir başka araştırma “Klasik Türk Şiirinde Mum Makası: Mıkrâz” başlıklı yazıdır. Yazıda mumun söndürülmesine yardımcı olan mum makası (mıkrâz) ve mum külâhının klasik şiirde nasıl yer alındığına değinilmiştir. Mumun fitilinin mıkrâzla kesilerek söndürülmesinin şiirde başın kesilmesi vb. teşbihlerle kullanımı farklı şairlerden seçilmiş beyit örnekleriyle açıklanmıştır (Ünlü 2017: 321-339).

Biz bu yazımızda mumun tarifi, özellikleri ve sözlüklerdeki karşılıklarını vererek içeriklerinden söz ettiğimiz makalelerde bulunmayan bazı örnekler üzerinde durup Cem Sultan'ın redif kelimesi olarak “şem”i seçtiği, muma dair benzetme ve hayallerin yoğun olduğu gazelini inceleyeceğiz.

Mumun Sözlüklerdeki Anlamları, Mumla İlgili Atasözü ve Deyimler

Sözlüklerde Farsça “mum” ve aynı anlama gelen Arapça “şem” kelimesine bu kelimelerin gerçek ya da mecazi anlamları da göz önünde bulundurularak farklı karşılıklar verilmiştir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: “Mûm: bi’z-zam. Mum ki Türkide dahi malumdur; şem’ manasına. Farisiden mu’arbedir. Ve dahi boyun ağrısı bersâm gibi. Ve inde’l-ba’z şu maraz ki ince ve ağır ola. Mûm, mum, yağ. Mûm boyun ağrısı. Şem’a: Bi-fethateyn ve kîlebi’t-teskin. Mum cem’i şümü’ gelir. Zamm-ı şin ile. Ve dahi lu’b ve mizah manasına da gelir. Oynadı. Mastarı şeme’, şümü’ gelir. Fiil alime babındandır. Şemmâ’: Mum yapan adam. Şem’at: Mum yeri mumluk, şamdan; oyun ve mizah yeri mel’ab gibi. Muşamma’at ondan daha özeldir.” (Ahterî Mustafa Efendi 2009: 676, 922).

“Mum: Bal mumu, şem’. Bal mumu: Bal eritildikte ayrılan madde ki ısıtıldıkta yumuşar. Mühür mumu: Bal mumuyla lâk vesaireden mürekkep kırmızı veya diğer renkte sertçe bir madde ki eritilip üstüne mühür basılır. Bal mumu gibi yumuşak; muvafakat eden, razı olan. Mum: Tenvir için bir şamdana dikilerek yakılan ve içi fitilli olarak erimiş iç yağundan veya bal mumundan yapılan maruf şey, şem’; ispermeçet mumu. Yağı tasfiye olunmuş temiz mum. Mum gibi: Pek doğru veya dimdik. Mumla aramak: Pek hâhişli talibi olmak. Mumcu: Mum yapan ve satan adam. Vaktiyle fitilli tüfekte müsellahe nefer. Mumlamak: Bal mumu sürmek, bal mumuna batırmak; bir parça bal mumu yapıştırarak işaret etmek. Şem’: Balmumu, mum, çerâğ. Şem’-i kâfûr: Kâfurdan mum. Şem’dân: Yanmak üzere mum diktikleri âlet ki madenden muhtelifü’ş-şekl ve suverde olur.” (Şemsettin Sâmî 2010: 826-827, 1123).

“Mum: İçyağının, bal mumunun içine fitil konularak değnek gibi yapılan, ucu yakılıp aydınlık hâsil eden maruf şey.”, “Şem’: Bal mumu. Alelumum mum. Şem’a: Mumlu fitil. Yakılan mum. Şem’al: Mumlu şey. Mum sürülmüş bez veya fitil. Kibrit. Halk arasında “şamalı” telâffuz olunur. Şem’dân: Mumun yanmak üzere dikildiği ayaklı, ayaksız, kulplu, kulpsuz madenî alet. Şamdan.” (Kestelli 2004: 321, 457).

“Mum: Nebattan hâsil olan şem ve bazı reçineler. Bal mumu. Mumdan yapılan fitilli şem ve şem’a. Mutlaka çerâğ yağ. Mum dibi, mum

ortası bir nev yanılmaç oyun. Mum gibi müstakim. Mum makası. Mum tepsişi. Mum etmek: Yumuşatmak, muti, ram kılmak, düzeltmek. Balık mumu: Falyonustan çıkan şem'-i kâfûrî ve taklidi. Karamum: Prebolu. Mühür mumu: Lâk, zencefil ve sakız terkibi vesair rengâmîz katı mum. Tezkire mumu: Şem-i nerm. Varna mumu: Dibi kırmızı sirâc. Yel mumu: Meşale yerine müstamel, örme, kalın şem'a. Uma uma döndü muma. Mumcu: Yağ mumu yapan esnaf. Sabıkta fitilli tüfekçisi, mümtaz asker. Balmumcu: Şem, şem'a ve muşamba yapan esnaf. Mumlamak: Mum yapıştırma, nişan komak, mimlemek, bellemek, mumla kalafat etmek. Şem: Mum, bal mumu ve bazı ağaçların mumu. Yapılmış ve dikilen mum, çerağ. Şem-i asel, şem-i kâfûr musaffa. Çoğulu şümû. Şem'a: İnce mum, el mumu, fitil." (Ahmet Vefik Paşa 2000: 282, 825).

"Mum: Maruf. Aldık fitili mûm gibi biz şimdi yanarız (Lâ). Şem: Yakacak mum, bal mumu." (Muallim Nâcî 2009: 449, 635).

"Mum: Bal mumu denilen nesne ve çırağ denilip bir fitil etrafına bal mumu ve don yağ veya diğer münasip nesne tertibinden ibaret ve gece ziya vermeye istimal olunan şey. Mûmî: Bal mumundan ibaret ve masnu olan. Şem: Mum, çerağ ve bal mumu." (Redhouse 2009: 300, 457).

"Mum: Balmumu, balmumundan yapılmış ince mum, şem'-i efrûhte: Yanan mum, şem'-i ilahî: Kur'an, şem'-i 'âlem-tâb, şem'-i sabâh, şem'-i seher: Güneş, şem'-i asel: Balmumu, şem'-i felek: Güneş, şem'-i kâfûr: Beyaz balmumu ya da ispermeçet mumu, şem'-küşte: Sönmüş mum, 'ıydü's-şem': Hz. Meryem yortusu günü, iki şubat, şem'istân: Mumla aydınlatılan yer, şem'ger: Mumcu, mum yapan, şem'-gîr: Mum koklayıcı." (Redhouse 1996: 1136-1137).

"Şem'-i felek: Hususen şems ve kamerden, umumen kevâkib-i sâireden kinaye olur. Şem'-i muz'afere: Mihr-i enverdir. Şem'-i sabâh, şem'-i subhî, şem'-i 'âlem-tâb: Afitaptan kinayedir. Şem'-i seher: Amûdi-i subh-i kâzib'dir ki şekl-i müstatilde görünen beyazlıktır. Mihr-i enverden dahi kinaye olunur. Şem'-i Yahûdî-ves: Bâde-i gülğündür. Şem'-i zerrîn-leğenî: Afitaptan kinaye olur." (Mütercim Âsım Efendi 2000: 723).

Steingass'ta diğer sözlüklerde verilen karşılıkların yanı sıra özellikle mumla ilgili birleşik yapılara, kelime ve tamlamalara daha çok yer verilmiştir. Bu tür örnekler arasında "Şem'-i ilâhî (İlahî mum): Kur'an, Hz.

Muhammed dinî, ay ve güneş; Şem'-i engûrî: Şarap; ... Şem'-i zerrîn-leğen: Güneş; Şem'-i'âlem-tâb (Felek):Güneş; Şem'-i Yahûdî-ves: Kırmızı şarap." vb. sayılabilir (Steingass 1975: 760-761).

"Mum: Mum, yumuşak. Şem': Bal mumu, mum. Şem'-i asel: Bal mumu. Şem'-i kâfûr: Kâfûrdan yapılmış beyaz mum. Şem'-i külbe-i ahzân: Hüzünler kulübesinin mumu (mecazen Hz. Yusuf). Şem'-i meclisârâ: Meclisi süsleyen, meclise zevk veren mum, mecazen topluluğa neşe veren güzel. Şem'-i şebistân: Gece mumu, gece kandili. Şem'a: Mumlu fitil, muma batırılmış fitil. Şem'dânî: Şamdancı." (Devellioğlu 1986: 815, 1183).

"Mum: Bir fitilin üzerine erimiş balmumu, iç yağı, stearik asit veya parafin dökülüp genellikle silindir biçiminde dondurulan ince, uzun aydınlatma aracı; bal mumu; ışık şiddeti birimi, kandela; bazı böcekler ve bitkiler tarafından salgılanan, böceklerin deri ve tüylerini, bitkilerin yüzeyini kaplayarak koruyucu görev yapan, içinde serbest yağ asitleri, alkoller ve doymuş hidrokarbonlar bulunan esterler. Şem: Mum, balmumu." (Türkçe Sözlük 2009: 1419, 1858).

Türk Dil Kurumunca hazırlanan Türkçe Sözlük'te ayrıca şu atasözü, deyimler ve birleşik yapılar da örnek verilmiştir: "Mum dibine ışık vermez: Etkili kişi kendi yakınlarına yardımcı olamaz. Mum etmek: Muma çevirmek. Mum gibi: Dosdoğru, dimdik; uslu, kıpırtısız; tertemiz, düzgün; zayıf, sararıp solmuş. Mum kesilmek: Sessiz, uslu, doğru düzgün durmak. Mum olmak: Hırçınlığı, yaramazlığı bırakmak; (argo) razı olmak. Mum yakmak: Kutsal sayılan bir yere giderek adak adadığında mum yakıp koymak. Mum yapıştırmak: Bir şeyi kırmızı mumla mühürlemek; (mecaz) önemli bir şeyi unutmayıp akılda tutmak. Muma döndürmek (veya çevirmek):Her sözü dinler duruma getirmek, uslandırmak. Mumla aramak: Çok isteyerek ve özlemle aramak. (bir şey başka bir şeyi) Mumla aratmak: Daha kötü olan yeni bir şey, bir durum, bir kimse, pekiyi olmayan eskisini aratmak." Ayrıca sözlükte "mum ağacı, mum ampul, mum boyası, mum cilası, mum çiçeği, mum direk, mum duruşu, mumhane, mum palmiyesi, bal mumu, bal mumu macunu, eğri mumu, mühür mumu, yer mumu, mumlu kâğıt" vb. başka madde başları da bulunmaktadır (Türkçe Sözlük 2009: 1419-1420).

Mumla İlgili Âdetler ve Mumun Birlikte Kullanıldığı Nesnelere

Mumla ilgili âdetler arasında mumla davet vardır. Eskiden kişilerin birbirine mum göndermesi davet anlamına gelirdi. Anadolu'da köylerde yakınlar düğüne davet edilirken dibi kızıl yağ ya da bal mumu göndermek âdetti. Dilimizde kullanılan "Dibi kızıl mumla mı davet ettim?" sözü davetsiz gelip yeterince ikram görmediğini düşünenlerin sitemi karşılığında söylenir. Eskiden okula giden çocuklar ders kitaplarında kaldıkları yeri kolay bulmak için işaret amacıyla kitap sayfasına bal mumu yapıştırırlarmış. Ayrıca, kese içinde gönderilen ferman, emir ya da mektupların kesesinin ağzına da bal mumu akıtılarak mühür basılmış (Onay 1992: 298-299).

Mumla birlikte sık kullanılan eşyalardan şamdan ve mum makasının yanı sıra bir de mum damlalığı vardır. Mum damlalığı; şamdanlarda mumun yanarken dökülen damlalarının yere düşüp etrafı kirletmemesi için muma geçirilen ve dibine konulan camdan ya da madenden ortası delik pul şeklindeki küçük yuvarlak levhanın ismidir (Pakalın 1993: II-581).

Divan Şiirinde Mum

Bilindiği gibi divan şiirinde mum, yanması ve ışık kaynağı olması nedeniyle ele alınır. Mumla ilgili olarak Şem' ü Pervâne hikâyesi sık anlatılan hikâyelerdendir. Bu hikâye bağlamında geleneksel tiplerden âşık pervâne/kelebek, sevgilinin yüzü veya yanağı ise mum olarak hayal edilir. Âşık, sevgili karşısında mum gibi yanarak erir. Mumun üst kısmına baş alt kısmına ise ayak denir. Mum baştan ayağa doğru yanar. Bazen de mumun başı kesilir. Ayrıca âşık ve sevgili dışında lale, ay, güneş, gam, sine, göz, can, boyun, sevgilinin güzelliği ve vuslatı da muma benzetilebilir. Eski aydınlatma araçları içindeki yeri mumun önemini arttırmıştır (Pala 1989: 465; Onay 1992: 333-334).

Divan şiirinde mum; yapılışında kullanılan yağ, şekli, rengi, ateşi, içindeki fitil, yanıp eridikçe etrafına dökülen damlalar ve dumanı nedeniyle bir insana benzetilir. Yağdan yapılan mum yandıkça etrafındaki yağ değil sanki âşığın yürek yağı erir. Şekliyle ayakta duran bir insan olarak hayal edilen mumun ortasından geçen fitil insanın can

damarındır. Hak âşıkları can fitilini yaktıkça bedenlerinden sıyrılıp fenâ bulur. Mumun alevi insan yüzüne benzetilir. Alevden çıkan is ya da siyah duman saç olur (Özkan 2007: 481). Kimi zaman mumun gövdesi insanın boyu, bedeni; içinde yanan iplik, fitil insanın canı; alevi insanın yüzü; eriyen damlalar gözyaşı; dumanı (isi) da âh gibi düşünülür.

Mum; başta sevgilinin güzelliği, yüzü ve yanağı olmak üzere pek çok unsur için benzetme yapmak amacıyla divan şiirinde kullanılmıştır. Mumla ilgili benzetmeler için bazı tamlamalar oluşturulmuştur. Örneğin: Şem'-i 'âlem-tâb, şem'-i felek, şem'-i seher (güneş), şem'-i cihân-efrûz (dünyayı aydınlatan mum, güneş, sevgili), şem'-i ikbâl (talih ışığı, şans), şem'-i ilâhî (ilâhî ışık, Kur'an-ı Kerim), şem'-i külbe-i ahzân (üzüntüler evinin ışığı, Hz. Yusuf), şem'-i meclisârâ (eğlence meclisinin süsü olangüzel, sevgili), şem'-i şâm-efrûz (geceyi aydınlatan, sevgili) vb. gibi.

Mum ışığı ile pervane, divan şiirinde çoğunlukla âşık ve sevgiliyi sembolize eden iki unsurdur. Sevgilinin yüzü, güzelliği ve yanağı mum; âşıklar da bu mumun etrafında dönen pervaneler olarak hayal edilir. Bu konuyu ele alan Şem' ü Pervâne mesnevileri yazılmıştır. Pervane yanacağını bildiği hâlde ışığın çevresinde dolaşmaktan vazgeçmez. Büyülenmiş gibi kendini ateşe atar. Aşk uğruna yanmak âşıklığın şanıdır ve âşığın imtihanıdır.

Şem' ya da çerâğ, geceleri yol gösterir. "Delîl-i râh" yani rehberdir. Âşıklara yol gösteren ise sevgilinin yanağıdır. Mum, yanması nedeniyle aynı zamanda âşığı temsil eder. Mum dıştan yandığı hâlde âşık içten yanar. Sevgilinin saçları geceye benzer. Geceyi aydınlatmak için mum yakılır. Âşık sevgilinin saçlarını gördüğünde ya da hayal ettiğinde gönlünü bir ateş basar (TDEA 1998: VIII/126).

Şem' ü Pervâne hikâyesini anlatan mesnevilerin dışında bazı mesnevilerde de mumla ilgili münazara ya da karşılıklı konuşmalara yer verilmiştir. Bu tür örnekler arasında Ahmedî'nin İskendernâmesi'nde yer verilen mum-micmer münazarası (Akdoğan e-kitap: 3-5; Ünver 1983: 35) ile Cem Sultan'ın Cemşid ü Hurşid'inde bulunan "Hitâb-ı Melik-zâde Bâ-Şem'-i Meclis" başlıklı bölüm sayılabilir (İnce 2000: 155-158). Ayrıca Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde Leylâ'nın mumla ve pervaneyle sırrını paylaştığı, içinde bulunduğu duruma çare umduğu bölümler vardır (Bilgin ve Kılınc 2019: 262-269). Şeyhî'nin Hüsrev ü

Şîrîn'inde de Şîrîn'in "Hitâb Kerden-i Şirin Be-Şem'", "Hitâb Kerden-i Şirin Be-Pervâne" adlı mum ve pervaneyle konuştuğu bölümler bulunur (Timurtaş 1963: 203-204).

Mum, mesnevilerin içinde bölüm olmasının yanı sıra divanlarda da sık kullanılan bir benzetme ve hayal unsuru olarak beyit içinde ve özellikle şem' ya da mum redifli gazelerde işlenmiştir. Bu tür gazeller arasında Cem Sultan'a yakın dönemlerde yaşamış şairlerden Mesîhî'nin "şem'" redifli iki gazeli (Mengi 1995: 192-193), Ahmed-i Dâ'î'nin "mum" redifli bir gazeli (Özmen 2001: 207) sayılabilir. Mumla ilgili unsurların ve şem' redifli şiirlerin XVI. yüzyıl divanlarında daha fazla kullanıldığı görülür. Fuzûlî (Akyüz vd. 1990: 200), Bâkî (Küçük 1994: 238) ve Ravzî de yazdıkları şem' redifli birer gazelle bu şairler arasında yer alır (Aydemir 2007: 371-372). Ayrıca Hayâlî, şem' redifli dört gazeliyle (Tarlan 1992: 169-170) bu redifi en fazla kullanan şairlerdendir. Sâbit'in ise diğer örneklerden farklı olarak Râmî Efendi'yi methettiği şem' redifli gazeli bir gazel-i müzeyyeldir (Karacan 1991: 443-444). Divan şiirinde mum ve mumla ilgili unsurların kullanımına dair mum redifli gazellerden ya da diğer şiirlerden seçilmiş birkaç örneği aşağıda veriyoruz:

Yürek yağın eridüp 'ışk odında

Kızıl beñzin sarardup zâr olan mum (Ahmed-i Dâ'î D, G 255/2-207)¹

"Aşk ateşinde yürek yağın eritip kızıl benzini sarartıp inleyen mum." beytinde mum; bir âşık gibi aşk ateşinde yüreğinin yağın eritmiş, yüzünü sarartıp inlemiştir. Mum kişileştirilmiş, kapalı istiare yoluyla âşığa ait özellikler (yüzün sararması, ağlayıp inleme, aşk ateşinde yanma vb.) muma verilmiştir. Ayrıca, beyitte "yürek yağın eritmek, benzini sarartmak" deyimlerinden yararlanılmıştır.

Ehl-i diller sohbet-i cânânda cânın yaktılar

Şem' için pervâneler iki cihânın yaktılar (Ahmet Paşa D, G 34/1-135)

"Gönül ehli olanlar sevgili sohbetinde canını yaktılar. Mum için pervaneler iki dünyasını yaktılar." beytinde Şem' ü Pervâne hikâyesine

¹ Beyitlerin sonunda verilen şiir, beyit ve sayfa numaraları örneklerin alındığı divanların kaynakçadaki baskılarına aittir; beyitlerin imlasında alıntı yapılan kaynağa bağlı kalmıştır.

telmih yapılmış, “canını yakmak” deyimine yer verilmiştir. Gönül ehli olanlar yani âşıklar ise pervaneye benzetilmiştir.

Şem'-i meclis germ olup öykündüğüçün yüzüne

Asdılar bâzârda sonra zebânın yaktılar (Ahmet Paşa D, G 34/4-135)

“Meclisin mumu aşırı derecede heyecanlanıp kendini kaybederek sevgilinin yüzüne özenip onu taklit etmeye çalıştığı için pazarda astılar, sonra dilini yaktılar.” beytinde sevgilinin yüzünü taklit etmeye çalışan mumun pazarda asılıp dili yakılarak cezalandırıldığı söylenerek mum kişileştirilmiştir. Cem Sultan'ın aşağıdaki beyti de Ahmet Paşa'nın bu beytinin benzeridir:

Germ olup kendüyi teşbîh itdüğüçün yüzüne

Yaktılar şem'ün zebânın asdılar bâzârda (Cem Sultan D, G CCLXXX/2-198)

“Aşka gelip kendini yüzüne benzettiği için mumun dilini yaktılar, pazarda astılar.” beytinde de Cem Sultan, Ahmet Paşa gibi kendini sevgilinin yüzüne benzettiği için muma eziyet edildiğini söylemiştir. Ayrıca her iki beyitte de mumun yakılması sevgilinin yüzüne benzeme isteğiyle bağlantılı olarak izah edildiği için hüsn-i ta'lil yapılmıştır denilebilir.

Ahmed'in gam makası kesdi dilin şem' gibi

Sana rûşen diyemez hâlini sultân-ı kerem(Ahmet Paşa D, K 20/22-69)

“Ey cömertlik sultanı! Keder makası mum gibi Ahmet'in dilini kestiği için o, hâlini sana açıkça söyleyemez.” beytinde şair, mumun fitilinin kesilmesinde kullanılan makastan söz ederek mumla kendisi arasında bir benzerlik ilgisi kurmuştur. Mumu kesen mum makası, şairin dilini kesen ise gam makasıdır. Beyitte mumla birlikte kullanılan bir nesne olarak makasa (mum makasına) gönderme vardır.

Meclisde dek dururken eridi döküldü şem'

Bir derdi var içinde ki yidüğü anı yir (Necâtî D, G 77/5-185)

“Mum, mecliste sakın sessiz dururken eridi döküldü. İçinde bir derdi var ki içi içini yer.” beytinde mumun eriyip dökülmesinin içini yiyen bir derdi olduğuna işaret ettiği söylenmiş ve mum için için derdiyle yanıp eriyen bir insana benzetilerek kişileştirilmiştir.

Mesihî şem' redifli iki gazelinde de;
San çârşû-yı hüsnde tarrâr-ı zülf-i dost

Bir uğrıdurki dâmeni altında var şem' (Mesihî D, G 115/3-192; G 116/4-193)

beytine yer vermiştir. "Dostun yüzünü örten yankesici zülfü bu hâliyle sanki güzellik çarşısında eteği altında mum olan bir hırsızdır." diyen şair; sevgilinin güzelliğini çarşıya, saçını yankesiciye ve eteğinin altında mum saklayan bir hırsıza benzetmiştir.

Her şeb yanıp yakulduğu subha degin bu kim

Görmege gün yüzünü çeker intizâr şem' (Mesihî D, G 115/8-192)

"Mum her gece sabaha kadar sevgilinin güneşe benzeyen yüzünü görmeye gözü yolda hasret çekerek yanıp yakılır." beytinde mum kişileştirilmiştir. Muma "intizar çekmek" yani özlemle beklemek özelliği verilmiştir. "Yanıp yakılmak, intizar çekmek, gün yüzü görmek" deyimleri aracılığıyla anlatım zenginleştirilmiştir. Ayrıca beyitte "gün yüzü görmek" deyimini; "sevgilinin güneşe benzeyen yüzünü görmek, mutlu, huzurlu güzel gün görmek ve güneşi, güneşli günü görmek" anlamlarında birden çok anlam ifade edecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Mum zaten geceleri kullanılan bir aydınlanma aracı olduğu için gün aydınlanıp güneş ortaya çıktığında yani gün yüzü görüldüğünde mumun yakılmasına gerek kalmaz. Mumun geceden sabaha kadar yanması sevgilinin güneşe benzeyen yüzünü görme sebebiyle izah edilerek hüsn-i ta'lil yapılmıştır.

Bezm-i hüsnüne vücûdum şem'dür pervâne dil

Bu yanan cânum fetilidür yüregüm yağıdır (Mihri Hâton D,G 32/6-231)

"Güzelliğinin meclisine vücudum, bedenim mumdur, gönlüm pervane. Bu yanan canım (mumun) fitilidir, yüreğim (mumun) yağıdır." beytinde Şem' ü Pervâne hikâyesine telmih yapılmış; âşık sevgilinin güzellik meclisinde bedenini muma, gönlünü pervaneye benzetmiştir. Ayrıca âşığın yanan canı mumun fitiline, yüreği de eriyen yağına benzer. "Mum, fitil ve yağ" arasındaki tenasüple mecliste yanıp eriyen bir mum tasvir edilmiştir.

Dil uzadur bahs ile ol 'ârız-ı handâne şem'

Od çıkar ağzından etmez mi hazer kim yane şem' (Fuzûlî D, G 144/1-200)

"Mum (sevgilinin) gülen yanağından söz ederek dil uzatır, ağzından ateş çıkar, mum yanmaktan korkmaz mı ki?" beytinde mum kişileştirilir. Mumun ağzından ateş çıkar, yanmaktan korkmalıdır; çünkü sevgilinin yanağından söz edip ona dil uzatma (hakkında konuşma, kötü söz söyleme) hadsizliğini yapmıştır. Fuzûlî;

Anuñ teg kim perişânlık ziyâsın arturur şem'üñ

Maña cevrüñ ziyâd olmak saña meylüm füzûn etdi (Fuzûlî D, G 283/4-269)

"Perişanlığın mumun ışığını arttırması gibi senin bana eziyetinin çokluğu da benim sana olan düşkünlüğümü arttırdı." beytinde kendi durumuyla mumun durumu arasında bir benzerlik ilgisi kurar. Mumun fitilinin ayrılmasının ışığını arttırması gibi sevgilinin eziyetinin çokluğunun da ona ilgisini arttırdığına dikkati çeker. Çünkü mumların ortasındaki fitil birbirine ne kadar yapışmış olursa ışık da o kadar az olur. Fitilin lif lif ayrılması ışığı çoğaltır (Zülfe 2011: 184).

Ey Fuzûlî şem'-veş mutlak açılmaz yanmadan

Tâblar kim sünbülinden rişte-i cânuñdadır (Fuzûlî D, G 85/7-172)

beytinde "Ey Fuzûlî senin can damarında sevgilinin sümbüle benzeyen saçlarından dolayı ortaya çıkan düğümler şüphesiz mum gibi yanmadan açılmaz." diyen şair, can damarı ya da can ipindeki düğümün ancak mum gibi yanarsa açılacağını dile getirir. İnsanın hayat kaynağı ve hayatın bağlı olduğu ip olarak nitelenebilecek rişte-i cân ile mumun fitili arasında benzerlik vardır (Zülfe 2011: 171).

Derd-i dil söyler zebân-ı hâl ile her gâh şem'

'Aşk tavrından eder pervâneyi âgâh şem' (Hayâlî D, G 235/1-170)

"Mum her zaman hâl diliyle gönül derdini söyler, pervaneyi aşk tavrından haberdar eder." beytinde Şem' ü Pervâne hikâyesine telmih yapılmış ve mum kişileştirilerek onun aşk hâlini kendince pervaneye anlattığı söylenmiştir.

Gönlümü kandîl-i tersâ gibi bir kâfir yakup

Şâm-ı hecrinde Hayâlî eyledi hem-râh-ı şem' (Hayâlî D, G 235/5-170)

“Hayâlî (sevgilinin) ayrılığının gecesinde bir kâfir Hristiyan kandili gibi gönlümü yakıp (beni) muma yol arkadaşı etti.” beytinde Hayâlî, gönlünü bir Hristiyan kandili (Hristiyanların kilisede ve başka yerlerde devamlı yaktıkları kandil) (Devellioğlu 1986: 585) gibi yakan kâfirden ve kendisini gönlünü yaktığı için muma yol arkadaşı, yoldaş etmesinden söz eder.

Virür zevk ehline şevki dem-â-dem

Şeb-i 'işretde bir yıl mûmıdır nây (Bâkî D, G 516/4-421)

“Ney eğlence gecesinde zaman zaman zevk sahiplerine verdiği coşkuyla bir yel mumu gibidir.” beytinde ney, yel mumuna benzetilmiştir. Yel mumu kalın fitilli, rüzgârda da sönmeyen bir mum çeşididir (Onay 1992:435).

Çerâğ-ı mâh-ı enverden yakar ol 'ârız u gerden

Giribânunñ senünñ bezm-i letâfet şem' dânidur (Bâkî D, G 54/6-133)

“O yanak ve gerdan parlak ayın çarasından (mum) yakar; senin elbisenin yakası hoşluk, güzellik meclisinin şamdanıdır.” beytinde sevgilinin yanağı ve gerdanı parlaklığını ay çarasından yakarak elde ederken yakası da güzellik meclisinin içine mum konulan şamdanıdır. Sevgilinin yanağı ve gerdanı dolaylı olarak muma, yakası da şamdana benzetilmiştir. Beyitte mumla bağlantılı olarak mumun içine konulduğu şamdan söz konusu edilmiştir.

Bâkî 'aceb mi şî'r-i dil-efrûzun itseler

Erbâb-ı 'aşk cem' olıcak encümünde şem' (Bâkî D, G 224/5-238)

“Bâkî, aşk erbabı (âşıklar) toplanınca gönül yakan şiirini mecliste mum yapsalar buna şaşılır mı?” beytinde Bâkî kendi şiirini över. Gönül yakan, etkileyici şiirlerinin âşıklar meclisinin mumu olmasına şaşırılmamak gerektiğini söyler.

Gönlüme mihrün ziyâsı gelse ey hurşîd-ruh

Aña beñzer ilte bir hayr ehli bir zindâna şem' (Ravzî D, G 368/3-372)

“Ey güneş yanaklı sevgili gönlüme yanağının güneşinin ışığı gelse (bu durum) bir hayırseverin zindana mum götürmesine benzer.” beytinde âşık; sevgilinin güneşe benzeyen yanağının gönlünü aydınlatmasını hayır yapmayı bilen, seven birinin bir zindanı aydınlatmak için mum götürmesine benzetir. Âşığın gönlü zindan gibi

karanlıktır. Sevgilinin güneşe benzeyen yanağı onun gönlünü aydınlatırsa sevgili de zindana mum götürüp aydınlatmış bir hayır sahibi olacaktır. Beyit “aydınlık-karanlık” tezdâdı üzerine kurulmuştur. Aydınlığı sağlayan unsurlar mum ve güneş, karanlığın simgesi zindandır.

Sabâdan eyle hazer çıkma hânedan ey şem’

O düzd her gice bir niçe şeb-külâh kapar (Şeyhülislâm Yahya D, G 91/2-69)

beytinde “Ey mum sabâ rüzgârından çekin, kork, evden çıkma, o hırsız her gece bir nice gecelik külâhı kapar.” beytinde Şeyhülislâm Yahya, mumu ve rüzgârı kişileştirerek şeb-külâha (gecelik külâh) benzeyen alevini sabâ hırsızından koruması için uyarır.

Od yanar başımda çeşmümden akar her bâr dem’

Şâm-ı gamda meclis-i derde vücûdum oldı şem’ (Şeyhülislâm Yahya D, G 171/1-109)

“Her zaman başımda ateş yanar gözümünden gözyaşı akar, (bu hâliyle) vücudum gam gecesinde dert meclisinde yanan mum oldu.” beytinde âşık, kendi vücudunu gam gecesindeki dert meclisinin mumu olarak görür. Çünkü tıpkı mum gibi onun da daima başında yanan bir ateşi ve gözünden dökülen gözyaşı vardır.

Her gice pervâneye gayzın idüp izhâr şem’

Subha dek yel mumlarıyla gezdürür her bâr şem’ (Sâbit D, G 187/1-443)

“Mum her gece pervaneye öfkelerini gösterip daima sabaha kadar yel mumlarıyla gezdirebilir.” beytinde de Sâbit, hem yel mumundan hem de pervaneye öfkelenen mumdan söz eder. Pervaneyi kişileştirip Şem’ ü Pervâne hikâyesine ve bir mum çeşidi olan yel mumuna telmih yapar.

Mevlevîler gibi dönsün üstine pervâneler

Oldı Mevlânâ-sıfat mustağrık-ı envâr şem’ (Sâbit D, G 187/2-443)

“Mum, Mevlana gibi nurlara boğuldu; üstüne Mevleviler gibi pervaneler dönsün.” beytinde Sâbit, Şem’ ü Pervâne hikâyesini hatırlatırken hikâyenin kahramanlarıyla Mevlana ve Mevlevilik arasında da bir benzerlik ilgisi kurar. Mum Mevlana gibi parlak ve nurlu, üstünde dönen pervaneler de Mevleviler gibidir.

‘Ahdinde emîndür kefi ‘ayyâr-ı sabâdan

Zer-tâc-ı ser-i şem’-i fûrûzân-ı zamâne (Mezâkî D, K 12/25-207)

“Zamanenin parlak mumunun başındaki altın taç, senin devrinde sabâ hırsızının elinden güvendedir.” beytinde mumun alevi altın bir taca benzetilmiştir. Rüzgâr estiğinde mumun alevinin sönmesi, rüzgârın altın tacı çalmak istemesi olarak hayal edilmiş ve memduhın devrindeki güvenli ortamda böyle bir hırsızlığın olamayacağı vurgulanmıştır.

Farklı divanlardan seçilmiş örnek beyitlerden de anlaşılacağı gibi mum, gerek mum redifli gazelerde gerekse diğer şiirlerde farklı özellikleriyle zengin bir benzetme ve hayal unsuru olarak ele alınıp işlenmiştir. Mumla ilgisi bulunan mum makası ve şamdan da bazı örneklere konu olmuştur.

Cem Sultan ve Şem' Redifli Gazeli

Şem' (mum) redifli gazelini incelediğimiz divan şiirinin şehzade şairi Cem Sultan, Fatih Sultan Mehmet'in üçüncü oğludur. 1459'da Edirne'de doğmuş, on yaşındayken Kastamonu'ya sancak beyi olarak gönderilmiştir. Ağabeyi Şehzade Mustafa'nın Konya'da ölmesi üzerine 1474'te sancak beyi olarak onun yerine gitmiştir. Fatih'in ölümünden sonra II. Bayezid ile girdiği taht mücadelesinde başarılı olamayıp Konya'yı almaya çalışmış; ancak geri püskürtülmüştür. Bu olaydan sonra otuz kadar adamı ile Rodos'a gitmiş bir daha da vatanına geri dönememiştir (Şakiroğlu 1993: VII/283-284).

Hayatı çok maceralı geçen ve Avrupalı devletlerin siyasi oyunlarına hedef olan Cem Sultan'la ilgili çeşitli eserler yazılmış, onun ilgi çekici hayat hikâyesi bazı edebî eserlere ve bilimsel araştırmalara konu olmuştur (Şakiroğlu 1993: VII/284; Karaca 2006: 167-186). Cem Sultan hakkında yapılan çalışmaların çoğunda temel kaynak olarak yazarı belli olmayan “Vâkı'ât-ı Sultan Cem”, “Kitâb-ı Cem Sultân” veya “Gurbetnâme-i Cem Sultan” adlarını taşıyan eserden yararlanılmıştır. Bu eserin temel kaynak olarak kullanılmasının çeşitli nedenleri vardır. Eserde sadece Cem'in hayatı ile ilgili bilgiler verilmemiş, Akdeniz ve Güneybatı Avrupa'ya dair gözlemler de aktarılmıştır. Ayrıca şehzadenin iç dünyasından çok onun siyasi liderlerle olan görüşmelerine ve Avrupa'yı algılayış biçimine dair bilgilere de yer verilmiştir. Yazar, coğrafi ve tarihî bilgilerin yanı sıra Avrupalılarla yaptığı sohbetleri ve

onlardan öğrendiklerini de anlatmıştır. Cem Sultan'ın hayatını anlatan ve seyahatname niteliği taşıyan bu eser, yazarı bilinmese de önemli bir kaynaktır. Cem Sultan hakkında bilgi veren bazı kaynaklarda da "Kitâb-ı Cem Sultân"ın içeriği ve çeşitli özelliklerine dair değerlendirmeler yapılmıştır (Horata 2001: 72-78; Eravcı 2007: 1-10).

Cem Sultan; küçük yaşta Edirne Sarayı'nda aldığı derslerle Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, Kastamonu sancak beyi olduğu sırada gazel yazmaya başlamıştır. Sancak beyi olarak 1474'te Konya'ya gönderildiğinde eğitimine devam etmiştir. Konya'da etrafında toplanan şairler daha sonraki dönemlerde de onu yalnız bırakmamış ve Cem Şairleri olarak adlandırılmışlardır (Kut 1993: VII/284-285). Cem Şairleri ve bu şairlerin Cem Sultan'a olan yakınlıkları, şairlikleri hakkında bazı çalışmalar vardır (Aynur 2000: 33-43; Horata 2000: 91-110).

Tezkire yazarları Cem Sultan'ın şiirleri ve şairliğiyle ilgili farklı değerlendirmeler yaparlar. Sehî Bey, şiirlerinin hayal dolu ve gazellerinin öğretici olduğunu belirtir. Latîfî ve Âlî ise Cem Sultan'ın şairliğini başarılı bularak ondan övgüyle söz ederler. Âşık Çelebi, Cem Sultan'ın musahiplerinden Sa'dî-i Cem ile Divanı'nı ve "Kerem kasidesi"ni affedilmesi umuduyla ağabeyi II. Bayezid'e gönderdiğini anlatır (Kut 1993: VII/285). Bir makalede Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ adlı eserinde Cem Sultan hakkında verilen bazı bilgilerin hatalı olduğuna dair açıklamalar yer almıştır (Meriç 2010: 59-66).

Cem Sultan, geniş kültürü ve klasik edebiyatı çok iyi bilmesinin yanı sıra Farsçaya ve İran Edebiyatı'na olan hâkimiyeti sayesinde zengin hayallerle dolu şiirler yazmıştır. Şiirlerinde klasik mazmunları, divan edebiyatının hayal unsurlarını, kıssa, hikâye ve efsaneleri başarılı bir şekilde kullanmıştır. Ahmet Paşa, Şeyhî ve Nizâmî'den etkilenen Cem Sultan; Ahmet Paşa'ya nazireler de yazmıştır. Kaynaklarda Cem Sultan'ın daha çok nazire yazan, nazireci bir şair olduğu görüşü ön plana çıkmıştır. Ancak, bu durum onun şairliğinin zayıf olduğu anlamına gelmemelidir. Cem Sultan başka şairlerin şiirlerine nazire yazarken onun şiirlerine nazire yazan şairler de vardır. Şiirlerinde duygu yoğunluğu, hayal inceliği ve tabiat tasvirlerine sık rastlanır. Ayrıca Cem'in şiirlerinde yaşadığı hayatın etkisiyle gurbet, hasret duyguları, vatan özlemi ve

felekten şikâyet de önemli bir yer tutar (Okur 1992: 34-36; Kut 1993: VII/285).

Cem Sultan'ın Türkçe ve Farsça Divanı, Cemşîd ü Hurşîd Mesnevisi ve Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultân adlı 48 beyitlik küçük bir mesnevisi vardır. Değişik nüshaları bulunan bu eserler basılmış ve üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Ersoylu 1989: XI-XIII; Okur 1992: 51-62; Kut 1993: VII/285). Cem Sultan'ın eserlerinin yanı sıra Divanı ve bazı şiirleriyle ilgili inceleme ve tahliller de bulunmaktadır (Engin 2006; Çınar 2007: 274-282; Uzun 2008: 177-186; Kurtoglu 2011: 285-310; Batislam 2013: 143-158; Erbay 2019: 251-269).

Cem Sultan'ın Şem' Redifli Gazeli ve Gazelin Dil İçi Çevirisi

Bu incelememizin konusu olan Cem Sultan'ın şem' redifli gazeli, aruzun mef'ûlü/ fâ'ilâtü / mefâ'ilü/ fâ'ilün vezniyle yazılmıştır ve beyit sayısı bakımından uzun kabul edilebilecek 21 beyitlik bir gazeli mutavveldir. Böyle beyit sayısı 15 ve üzerinde olan mutavvel gazeller daha çok divan şiirinin erken dönemlerinde görülen örneklerdir (Dilçin1986: 88). Gazeli ve dil içi çevirisini aşağıda veriyoruz:

1. Kandîl-i hüsnüñe yañılıp nâ-gehânî şem'
Dil uzadalı odlara yandı zebân-ı şem'

“Mum ansızın yanılıp güzelliğinin kandiline dil uzattığı için mumun dili ateşlere yandı.” beytinde sevgilinin güzelliği kandile benzetilmiştir. Mum kişileştirilmiş, sevgilinin güzelliğine yanılıp dil uzattığı için hüsn-i ta'lil yoluyla dilinin yandığı söylenmiştir. “Odlara yanmak”, “dil uzatmak” deyimleri kullanılarak anlatım zenginleştirilmiştir. “Kandil, odlara yanmak ve mum” arasında tenasüp vardır.

2. Her-geh ki ide hüsnî kitâbın mütâla'a
Nâr-ı ruhından oda yanar taylasân-ı şem'

“Mum her ne zaman ki (sevgilinin) güzelliğinin kitabını okusa, (onun) yanağının ateşinden mumun başındaki (sarığın), ipin ucu (bu) ateşe yanar.” beytinde mumun, sevgilinin güzellik kitabını her ne zaman okusa yanağının parlaklığı ve ateşi yüzünden başında sarık gibi duran ipin yandığı söylenir. Sevgilinin güzelliği kitaba, mum da onu okuyan bir

insana benzetilmiştir. Yakıcı bir güzellik karşısında olan mumun ipi adeta kendiliğinden tutuşmuştur.

3. Hüsnüñ çerâğ uyarduğı meclisde iy sanem
Şem'-i felek olursa n'ola şem'-dân-ı şem'

“Ey put gibi güzel, güzelliğinin çıra yaktığı mecliste feleğin mumu, (o) mumun şamdanı olursa ne olur?” beytinde de put gibi olan sevgilinin güzelliği mecliste çıra yakar ve feleğin mumu (yani güneş) o mumun şamdanı olsa buna şaşılmalıdır. Mumla birlikte beyitte mumun içinde yakıldığı nesne olan şamdana da yer verilmiştir.

4. Yanar harîm-i Ka'be-i hüsnünde subha dek
İksîr-i gamdan olalı zer nâv-dân-ı şem'

“Mumun oluşu gam iksirinden altına dönüştüğünden beri, sabaha kadar (sevgilinin) güzelliğinin Kâbe'sinin avlusunda yanar.” beytinde sevgilinin güzellik Kâbe'sinin avlusunda gam iksiriyle altın bir oluğa dönen mum yanar. Sevgilinin güzelliği Kâbe'ye benzetilmiştir. “İksîr ve altınoluk”, “gam ve mum” arasında tenasüp vardır. Ayrıca gamın âşığın yüzünü sarartması, iksirin altın elde etmeye yaradığı düşünülen bir madde olması, mumun alevinin sarı rengi, sabaha kadar yanan mum arasında sarı renk çağrışımı bakımından güçlü bir ilgi kurulmuştur.

5. San od içinde pûte-i sarrâfdur ki ol
Reng-i ruhum gibi toludur zer miyân-ı şem'

“Sanki ateş içinde(ki) sarraf potasıdır (sarrafın değerli maden erittiği kap) ki o mumun ortası yanağımın rengi gibi altın doludur.” beytinde mumun ortasının âşığın aşk acısıyla sararan yüzünün rengi gibi altın dolu olduğu ve bu hâliyle ateşin üstünde sarrafların metal erittikleri kaba benzediği söylenmiştir. “Sarraf, pota, zer, ateş” arasındaki ilgi ve bu unsurların mumla ve âşığın yüzünün rengiyle olan ilgisi sarı renk aracılığıyla kurulmuştur.

6. Haddüñ hatuñla yazalı zerrîn gılâf ider
Tûmâresine sûre-i Nûr u Duhân'ı şem'

“Mum, yanağın (ve) hattınla yazalı (yazdığından beri) Duhan ve Nur suresinin tomarına altından kılıf yapar.” beytinde mum ışığında sevgilinin yanağı ve hattıyla sure tomarı yazılırken mum bu yazılı tomarın içinde saklanması için sanki altın bir kılıf hazırlıyor. Sevgilinin yanağı ile Nur suresi, hattıyla da Duhan suresi arasında bağlantı

kurulmuştur. Bu surelere telmih yapılmıştır. Sure yazılan tomarın kılıf içinde saklandığı da hatırlatılmıştır.

7. Beñzer yakında var seferi meclisüñe kim
Her gice turmayup akar âb-ı dehân-ı şem'

"Her gece durmayıp mumun ağzının suyu akar. Yakında sevgilinin meclisine seferi vara benzer."beytinde mum, sanki yakında sevgilinin meclisine gitmenin heyecanını taşıdığını hissettirir. Mumun içinde bulunduğu durum ise her gece ağzının suyunun akmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca şair, mumun yanıp eriyerek akmasını sevgilinin meclisine gitme nedenine bağlayarak hüsn-i ta'lil yapar. "Ağzının suyu akmak" deyimini aracılığıyla da mumu kişileştirir.

8. Her gice ağlayup yaşı seyyâresin döker
Beñzer gözine girdi semânuñ duhân-ı şem'

"Sanki gökyüzünün gözüne mumun dumanı kaçmış gibi her gece ağlayıp gözyaşı (yerine)(güneşin etrafında dönen) gezegenleri döker." beytinde gökyüzü kişileştirilmiştir. Gökyüzü, sanki gözüne mumun dumanı girmiş gibi her gece ağlayıp gözyaşı yerine gezegenlerini döker. "Seyyâre, gece, sema" arasında tenasüp vardır. Mumdan çıkan duman gökyüzünün gözüne girip onu ağlatacak güçte gösterilerek mübalağa yapılmıştır.

9. Asılmış iken odlara yakmak revâ degül
Düşdi zemîne çün kesilüp rîsmân-ı şem'

"Asılmışken ateşte yakmak uygun olmaz; çünkü mumun ipi kesilip yere düştü." beytinde mumun ipliğe asılı olduğuna dikkat çekilir. Asılı olduğu için yakılması uygun görülmez. Çünkü ipi kesilince zaten yere düşmüş olacaktır. Mumun asılı iken ipi kesilince yere düşmesi darağacı çağrışımı yapmaktadır.

10. Mihr-i felek delîl olalı şem'-i hüsnüñe
Her subh yüz yire urup ider figâmı şem'

"Güzelliğinin mumuna felek güneşi (gökyüzündeki güneş) (yol gösterici), kanıt olduğundan beri her sabah mum yüzünü yere vurup figan eder, ağlar." beytinde sevgilinin güzelliğinin mumuna gökyüzündeki güneş kanıt olunca mum, her sabah yüzünü yere vurup ağlayıp inler. Mum geceleri yakılır. Gündüz güneş ortaya çıkınca muma ihtiyaç kalmaz. Sevgilinin güzelliğini güneş en güzel şekilde ortaya

çıkarcır. Böylece mum o güzelliği görmeye ve göstermeye vesile olamamanın acısıyla dert çeker. Mum kişileştirilmiş ve dertli bir âşık gibi düşünülmüştür.

11. Cân meclisine la'l ü ruhuñ vasfını getir
Çün şeker-ile hoş yaraşur ermagân-ı şem'

"Can meclisine dudağının ve yanağının özelliğini getir; çünkü şekerle mum armağanı hoş yakışır." beytinde âşık, can meclisinde sevgilinin dudağı ve yanağının nitelikleriyle meşguldür. Çünkü meclise hediye olarak şekerle mumu yakıştırır. Sevgilinin dudağı şeker gibi meclisin tadı olurken yanağı da mum gibi meclisi aydınlatacaktır. Dudakla şeker, yanakla mum arasında benzerlik ilgisi kurulmuş ve meclisin en önemli iki unsuru ortaya konulmuştur. Âşık en çok sevgilinin dudağı ve yanağından etkilenirken bir meclisin vazgeçilmez de meclisteki tatlı ve aydınlanmayı sağlayan mumdur.

12. Mushaf yüzünde okıya ve's-Şems sûresin
Tutulmaya ger öldüğü demde lisân-ı şem'

"Eğer öldüğü anda mumun dili tutulmazsa Kur'an'a benzeyen yüzünde ve's-Şems suresini okuya." beytinde sevgilinin yüzü Mushaf'a benzetilmiş ve mumun öldüğü yani yanıp tükendiği, sonuna geldiği anda eğer dili tutulmazsa ve's-Şems suresini okuyacağı söylenmiştir. Mushaf'la Şems suresi arasında tenasüp yapılmıştır. Ayrıca Şems suresi güneş anlamındadır. Mumun söndüğü yani öldüğü anda gece biter ve güneşin ortaya çıkmasıyla gündüz olur.

13. Yanmasa şem'-i hüsnüñ elinden gezer midi
Yakup hasır başına her hanedân-ı şem'

"(Ey sevgili!) Güzellik mumunun elinden yanmasa her mum hanedanı başına hasır yakıp gezer miydi?" beytinde mum hanedanının başında hasır yakıp gezmesinin nedeni mumun sevgilinin güzelliği yüzünden yanmasıdır. Beyit "yakmak, yanmak ve mum" arasındaki ilgi üzerine kurulmuştur. Sevgilinin güzelliği de en az mum kadar yakıcıdır. "Başta hasır yakmak" eskiden halktan zulme uğrayanların padişah, vezir ya da vali gibi yöneticilerin geçeceği yolda başlarında ot, hasır, paçavra vb. yakıp durarak yöneticilerin dikkatini çekip dertlerinin dinlenmesini sağlama âdetlerinden biridir (Onay 1992: 69). Bu âdete telmih yapılmıştır.

14. Gönlünde sakla didi ruhum sırrını didüm
Fânûs şîşede kaçan olur nihân-ı şem'

“Yanağımın sırrını gönlünde sakla dedi; cam şişede mumu gizlemek nasıl olur dedim.” beytinde sevgili, âşıktan yanağının sırrını gönlünde saklamasını ister. Âşık da “Cam şişede mumu gizlemek nasıl mümkün olur?” der. Gönlünü cam şişeye, sevgilinin yanağını da o şişenin içinde yanan muma benzetir.

15. Her encümende encüm-i eşkin döküp yire
Dinlenmeyüp yakar oda her gice cânı şem'

“Mum her toplulukta gözyaşı yıldızını yere döküp, dinlenmeyip her gece canını ateşe yakar.” beytinde mum, her gece her mecliste durup dinlenmeden gözyaşı yıldızlarını döküp canını ateşe yakar. Mumun geceleri mecliste damlalar dökerek içindeki iplik bitene kadar yanması tasvir edilmiştir. Mum gece yakılır, akan damlaları gece gökyüzünde ortaya çıkan yıldızlar gibidir. Ateşte yanan canı da içindeki ipliktir. Mum kişileştirilmiş, “gece, encüm, encümen ve mum” arasında tenasüp yapılmıştır.

16. Bir gün 'arûs-ı hüsnüñ öñinde yanam diyü
Yakdı felekde odlara her gice cânı şem'

“Bir gün güzelliğinin gelininin önünde yanayım diye mum, felekte her gece canını ateşlere yaktı.” beytinde de mum, bir gün sevgilinin güzelliğinin gelini önünde yanma hayali yüzünden her gece canını ateşte yakmaya razı olmuştur. Bütün isteği sevgilinin olduğu yerde ve onun karşısında yanmaktır. Mumun hâli çaresiz âşığın hâlinden farklı değildir. Onun da tek arzusu sevgilinin güzelliğini görebilmeğidir.

17. Peykânı odlu nîze-i zerrîn düzüp-durur
Kalb-i rakîbe kasd ideliden sinân-ı şem'

“Mumun mızrağı rakibin kalbine kastettiğinden beri ucu, temreni ateşli, altından mızrağını hazırlar.” beytinde mum, dertli bir âşık gibi rakibi kalbinden vurmaya ister. Onun için kendini sanki temreni ateşten, altın bir ok gibi rakibin kalbine batmak üzere hazırlar. “Peykân, nîze ve sinan” arasında tenasüp vardır. Mum öldürücü bir silah olmak ister. Ucundaki ateş de mızrağın, okun ucuna, temrenine yerleştirilmiş ateş gibidir.

18. Şem'-i ruhuñ hayâline cân virüp ölenüñ
Kabr içre haşre dek yaka her üstühânı şem'

“Yanağının mumunun hayaline can verip ölenin kıyamete kadar kabri içinde her kemiği mum yaka.” beytinde sevgilinin yanağının mumunun hayaliyle can verip ölenlerin kabrinde kıyamete kadar her bir kemiğinin mum yakacağı söylenerek kabirde mum yakma âdeti hatırlatılmıştır. Ancak her kabirde mum yakılmaz. Genellikle kutsal sayılan türbe ve yatırlarda, mezarlarda mum yakılır. Sevgilinin yanağının hayaliyle ona kavuşmadan ölen ve aşk şehidi sayılan âşıkların kabrindeki her bir kemik de kıyamete kadar mum gibi yanmaya devam edecektir.

19. Bir kez öñinde şevk-ile yanup yakılmağa
Cân atup oda rûşen ider her mekânı şem'

“Bir kez (sevgilinin) önünde coşkuyla yanıp yakılmaya, ateşe can atan mum her mekânı aydınlatır.” beytinde mumun bir kez olsun sevgilinin önünde coşkuyla yanıp yakılmaya can attığı için her mekânı ateşleyle parlak, aydınlık hâle getirdiği söylenir. Mumun yanması etrafı aydınlatması sevgilinin önünde olma isteğiyle açıklanarak hüsn-i ta'lil yapılır. Mum, sevgilinin karşısında olabilmek için yanıp tutuşan bir âşığa benzetilerek kişileştirilir.

20. Dil 'ışk odına yandığı rûşen olup-durur
Pervâne olalı arada tercemân-ı şem'

“Arada mumun tercümanı pervane olduğundan beri gönül, aşk ateşine yandığı açığa çıkar, belli olur.” beytinde âşığın gönlünün aşk ateşinde yandığının açıkça anlaşılmasının nedeni arada mumun tercümanı pervanenin olmasıdır. Beyitte Şem' ü Pervâne hikâyesine telmih yapılmıştır.

21. İy Cem çerâğ-ı hüsnî hayâline ol mehüñ
Dil hânesinde sanki açıldı dükkân-ı şem' (Ersoylu 1989: 132-134).

“Ey Cem! O ayın (sevgilinin) güzellik çırasının hayaline gönül evinde sanki mum dükkânı açıldı.” beytinde şair, kendisine seslenir. Aya benzeyen sevgilinin güzelliğinin çırasının hayaliyle, gönül evinde sanki mum dükkânı açılmış gibi olduğunu söyler. Sevgilinin güzelliğinin ateşinin hayali bile âşığın gönlünü mum dükkânına çevirmeye yeter.

Dil içi çevirisini ve açıklamasını verdiğimiz Cem Sultan'ın şem' redifli gazelinin içeriğine, diline ve anlatımına bakıldığında şairin özellikle yanmak ve yakmakla ilgili kelimelere çok yer verdiği dikkati çekmektedir. Bu durum mumun temel vasfının yanmak ve yakmak olmasıyla ilgilidir. Mumun yanmasındaki en önemli etken sevgilinin güzelliğidir. Mum; sevgilinin yüzünün, yanağının parlaklığı ve güzelliği karşısında çaresiz bir âşık gibi yanıp durmaktadır. Sevgilinin güzelliğinin yakıcılığı şiirde sadece mumla ilgili değil başka yakıcı ya da yanıcı nesnelere de ifade edilmiştir. Güzellik, yanak mumunun yanı sıra kimi zaman kandil kimi zaman çıra kimi zaman da nâr (ateş) olarak kabul edilmiştir. Sevgilinin güzelliği bazen de âşık için okunacak bir kitap, Mushaf veya Kâbe'dir ya da arus yani gelindir. Âşık kendi durumuyla mum arasında ilgi kurmaya çalışır. İçi altın iplikli mum, âşığın aşk derdiyle sararan yüzü gibi sarı renklidir. Mum, sevgilinin meclisinde bulunarak ona yakın olmayı ister. Mumun aynı zamanda gökyüzü ve yeryüzü ile de farklı şekillerde ilgisi vardır. Mum, sevgilinin önünde yanıp yakılan bir âşık olarak canından vazgeçmeye hazır olsa da bir yandan da ok olup rakibin kalbine girmeye çalışır.

Gazelde şair, "ağzının suyu akmak, can atmak, canını ateşe atmak, canı yanmak, can vermek, dil uzatmak, dili tutulmak, odlara (ateşlere) yanmak, sır saklamak, yanıp yakılmak, yüzünü yere vurmak" vb. deyimlere de sıklıkla yer vermiştir.

Mumla ilgili geleneklerden biri olarak mumun armağan edildiğine dair bilgi dikkat çekicidir (11. beyit). Eski âdetlerden bir başka örnek de "başta hasır yakmak"tır (13. beyit). Telmih unsuru olarak tek bir beyitte de şem' ü pervane birlikte kullanılmıştır (20. beyit). Ayrıca gazelde mumun içinde yakıldığı nesne olarak şamdan da yer almıştır (3. beyit). Gazel beyitlerinde sık sık "mum-altın-ateş" ve "âşığın sararan yüzü" arasındaki renk ilgisinin ortaya konulduğu görülmektedir.

Cem Sultan Divanı'nda Yer Alan Mumla İlgili Diğer Unsurlar

Cem Sultan'ın incelediğimiz "şem' (mum)" redifli gazelinin yanı sıra Türkçe Divanı içerdiği farklı şiirlerle dikkate değerdir. Bu şiirler arasında şairin daha önce üzerinde durulmuş "mürâca'a gazelleri" (Batislam 2013:

239-255; Erbay 2019: 251-269) ile diğer aydınlatma araçları “çerâğ” ve “kandil”in redif olarak kullanıldığı iki gazeli daha vardır.

Gerçi kim tâk-ı felekde mihr ü meh yakar çerâğ
Şem’-i envârî cemâlûñden yakar anlar çerâğ (Ersoylu 1989: 134)

beytiyle başlayan “çerâğ” redifli gazel 8 beyittir. Şair mahlasını gazelin 7. beytinde kullanmıştır. Bu gazelin şerhi de yapılmıştır. Ancak bu şerhte 8. beyit bulunmamaktadır (Okur 1992:166-167).

Şu’â’-ı şem’-i ruhuñ nârına yanar kandil
Sabâh olunca göreydüñ neler çeker kandil (Ersoylu 1989: 159-160)

matla beytiyle başlayan “kandil” redifli gazel 9 beyittir. Bu iki gazelin beyitleri içinde de şem’in yer aldığı örneklere rastlanır. Şair, redifli şiirler dışında yaklaşık 30 beyitte daha mum ve mumla ilgili unsurlara yer vermiştir. Bütün bu örneklerden şairin mum ve aydınlanmaya dair unsurları şiirlerinde sıklıkla kullandığı anlaşılmaktadır. Şairin aydınlık ve ışıkla ilgili unsurları şiirlerinde bu denli sık kullanmasında belki de zor geçen hayatının karanlık günlerinin etkisi vardır.

Cem Sultan’ın “şem” redifli gazeli dışında mum ve mumla ilgili unsurlara yer verdiği beyitlerden birkaç örneği aşağıda veriyoruz:

Bir kere germ olup dil uzatmış cemâlûñe

Bu cürm için zebânını şem’üñ keser makas (Cem Sultan D, G CLII/4-128)

“Bir kere ısınıp yüzünün güzelliğine dil uzatmış; makas bu suç için mumun dilini keser.” beytinde mumun fitilinin daha iyi ışık vermesi için makasla kesilme nedeni sevgilinin yüzünün güzelliği hakkında hoş gitmeyecek şeyler söylemesiyle izah edilmiştir. Mum kişileştirilmiş, “dil uzatmak” ve “dilini kesmek” deyimleriyle anlatım zenginleştirilmiştir. Ayrıca mumun fitilinin makasla kesildiği hatırlatılmıştır. Benzer bir durum;

Yüzüñe kendüyi şem’ eylemiş meger teşbîh

Zebânın anuñ için dâ’imâ keser mikrâz (Cem Sultan D, G CLIII/2-128)

“Mum meğer kendini (sevgilinin) yüzüne benzetmiş, onun için daima makas dilini keser.” beytinde de anlatılmıştır.

Pervâne gibi yakıldı cânım

Şem’-i ruhuñ olalı pür-envâr (Cem Sultan D, XI/28-42)

“(Sevgilinin) Yanağının mumu aydınlıkla, nurla dolduğundan beri canım pervane gibi yakıldı.” beytinde âşık; canını pervaneye, sevgilinin yanağını da muma benzetir. Beyitte ayrıca Şem' ü Pervâne hikâyesi hatırlatılır.

Cemâlûñ mushafından şem'-i meclis

Kılur Nûr âyetin her gice ezber (Cem Sultan D,GCX/6-103)

“Yüzünün güzelliğinin kitabından (Kur'an) meclisin mumu her gece Nur ayetini ezberler.” beytinde sevgilinin yüz güzelliği Mushaf (Kur'an), mum da bu kitaptan her gece Nur ayetini ezberleyen bir kimseye benzetilerek kişileştirilmiştir. “Mushaf, nur, ayet” arasında tenasüp vardır.

Nice şerh eyleyeyin ruhlaruñuñ vasfını kim

Şem' bigi dehenüm içre zebân oda yanar (Cem Sultan D,GLXXVII/3-84)

“Yanaklarının özelliklerini nasıl açıklayayım ki ağzımın içindeki dil, mum gibi ateşe yanar.” beytinde âşık, sevgilinin yanaklarının yakıcılığı ve güzelliğini açıklayamaz; çünkü anlatırken mum gibi dili yanar. Sevgilinin yanağının yakıcılığı mübalağa edilmiş, âşık kendi dilini ve mumu yanma özelliği bakımından birbirine benzetmiştir.

Her gice şem'-i rûhuñ yâdına âh eyleyicek

Âhum odı sanemâ kubbe-i eflâke düşer (Cem Sultan D,GLXXXI/6-87)

“Ey put gibi güzel (sevgili)! Her gece yanağının mumunu hatırlayıp ah edince ahımın ateşi gökyüzüne düşer.” beytinde de sevgili puta, yanağı ise muma benzetilmiştir. Âşığın ah ederek sevgilinin yanağını hatırlamasıyla da o ahın yakıcılığının ateşi gökyüzüne kadar ulaşır.

Yakup agzın şem'i ber-dâr itdiler bâzârda

Fâş idelden iy sanem bir şemme râzuñdan senüñ (Cem Sultan D,GCLXXXIII/6-145)

“Ey put gibi güzel (sevgili)! Senin sırrından az bir miktarını açıkladığından pazarda ağzını yakıp mumu astılar.” beytinde mumun pazarda asılı olarak satıldığı anlatılmış, ağzının yakılmasına da sevgilinin sırrından azıcık söz etmesi sebep gösterilmiştir. Beyitte ayrıca mum kişileştirilmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak; mum ve mumla birlikte kullanılan şamdan ve mum makası gibi nesnelere çeşitli yönleriyle divan şairlerinin şiirlerinde farklı çağrışımlarla zengin bir benzetme ve hayal dünyası oluşturmuşlardır. Divan şairleri; mumun biçim özelliklerini, ışık kaynağı olmasını dikkate alarak insanla ve sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgili benzetmeler yapmışlardır. Mumla benzer vasıflara sahip kandil ve çerağ da zaman zaman mumla birlikte anılmıştır. Mumun çok sık hatırlattığı hikâyelerden biri de Şem' ü Pervâne'dir. Mesnevilerde geniş bir şekilde ele alınan bu hikâyeye, mum redifli şiirlerde ya da mumun bulunduğu beyitlerde sıklıkla telmih unsuru olarak yer bulmuştur.

Cem Sultan, yazdığı şem' redifli 21 beyitlik gazel-i mutavelde (uzun gazel) mumla ilgili benzetme ve hayallerin bilinen örneklerinden biraz daha farklı, kendine özgü bir şiir ortaya koymuştur. Divan şiirinde kullanılan muma yönelik benzetme ve hayallerin büyük bir bölümünü tek bir şiirde toplamıştır. Mumun temel vasfı olan yanmak ve yakmak, mum ışığının rengi, mumun içindeki fitil, mum eridikçe üzerinden dökülen damlalarla divan şiirinin geleneksel tipleri âşık-sevgili-rakip üçlüsü etrafında benzerliğe dayalı zengin bir hayal dünyası oluşturulmuştur. Söz konusu dünyanın içine ayrıca mumun günlük hayattaki ve kültürdeki yerini belirleyen unsurlar belli yönleriyle eklenmiştir. Şair bununla da yetinmeyip divanında çok sayıda beyitte mum ve mumla ilgili başka özelliklere yer vermiştir. Ayrıca "çerağ" ve "kandil" redifli gazelleriyle ışığa, aydınlığa olan düşkünlüğünü göstermiştir. Gazel edebi sanatlarla, deyimlerle zenginleştirilmiş dili, anlatımı ve üslubunun yanı sıra dönemin muma dair bazı âdet ve uygulamaları hakkında verdiği bilgilerle de dikkati çekmektedir.

İncelememize konu olan Cem Sultan'ın mum gazeli, bir divan şairi olarak onun şiir dünyasında mum ve mumla ilgili unsurların nasıl ve ne şekilde kullanıldığını göstermesinin yanı sıra günlük hayatta, eski kültürde mumun yerini ve önemini ortaya koyması bakımından da önemlidir diyebiliriz.

Kaynakça

- AHMET VEFİK PAŞA (2000), *Lehçe-i Osmânî*, (Haz. Recep Toparlı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AHTERÎ MUSTAFA EFENDİ (2009), *Ahterî-i Kebir*, (Haz. Ahmet Kırkkılıç ve Yusuf Sancak), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKDOĞAN, Yaşar, *Ahmedî İskendernâme*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 05.12.2019).
- AKYÜZ, Kenan (Haz.) (1990), *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ARSLAN, Mehmet (Haz.) (2007), *Mihri Hâtun Divânı* (2007), Ankara: Amasya Valiliği Yayını.
- AYDEMİR, Yaşar (Haz.) (2007), *Ravzî Divanı* (2007), Ankara: Birleşik Kitabevi Yayını.
- AYNUR, Hatice (2000), "Cem Şairleri", *İlmî Araştırmalar*, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Yayınları, IX, 33-43.
- BATİSLAM, H. Dilek (2013), "Cem Sultan'ın Mürâca'aları", *Ahmet Atilla Şentürk Armağanı*, (Ed. Ahmet Kartal ve Mehmet Mahur Tulum), İstanbul: Akademik Kitaplar, 143-158.
- BİLGİN, A. Azmi, Abdulkakim Kılınç (2019), *Fuzûlî, Leyla ve Mecnun*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ÇINAR, Bekir (2007), "Geleneğe Direnen Bir Şair ve Şiiri: Cem Sultan'ın Frengistan Kasidesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Fall, 2/4, 274-282.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1986), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİLÇİN, Cem (1986), "Gazel", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 415-416-417, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 78-193.
- ENGİN, Sedat (2006), *Cem Sultan'ın Türkçe Divânı'nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- ERAVCI, H. Mustafa (2007), "Kitab-ı Cem Sultan ve Güney Batı Avrupa", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX, I, 1-10.

- ERBAY, Nazire (2019), "Monologdan Çoksesliliğe: Cem Sultan Şiirinde Dedim-Dedi Söyleyişi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XXIII, 251-269.
- ERSOYLU, İ. Halil (Haz.) (1989), *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HORATA, Osman (2000), "Cem Şairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, XV, 91-110.
- HORATA, Osman (2001), "Vâkıât-ı Sultan Cem'de Batı Kültürü Hakkında Bazı Egzotik Dikkatler", *Millî Folklor*, Kış, LII, 72-78.
- İNCE, Adnan (Haz.) (2000), *Cem Sultan, Cemşîd ü Hurşîd*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARACA, Nesrin Tağızade (2006), "Batılı Üç Eserde Romantik Kurban Cem Sultan", *Bilig*, Kış, XXXVI, 167-186.
- KARACAN, Turgut (Haz.) (1991), *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayını.
- KAVRUK, Hasan (Haz.) (2001), *Şeyhülislâm Yahya Divanı*, Ankara: MEB Yayınları.
- KAYA, Hasan (2015), "Divan Şiirinde Mum", *Mum Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 118-147.
- KESTELLİ, Raif Necdet (2004), *Resimli Türkçe Kamus*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KURTOĞLU, Orhan (2011), "Osmanlı Sosyal Hayatında Şiir: Divan Şiirinde Afnâmeler ve Cem Sultan'ın Kerem Kasidesi", *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Bahar, Yıl: 5, VIII, 285-310.
- KUT, Günay (1993), "Cem Sultan (Edebî yönü)" mad., *DİA*, (7), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 284-286.
- KÜÇÜK, Sabahattin (Haz.) (1994), *Bâkî Divanı (Tenkitli Basım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MENGİ, Mine (Haz.) (1995), *Mesihî Divanı*, Ankara: AKDITYK Yayınları.
- MERİÇ, Münevver Okur (2010), "Meşâirü'ş-Şu'arâ'da Sultan Cem'le İlgili Yanlış Bilgiler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, IV, 59-66.
- MERMER, Ahmet (1991), *Mezâkî, Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, AKDITYK, Ankara: AKM Yayınları.
- Muallim Nâcî (2009), *Lügat-ı Nâcî*, (Haz. Ahmet Kartal), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Mütercim Âsım Efendi (2000), *Burhân-ı Katı* (Haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NASKALİ, Emine Gürsoy (Ed.) (2015), *Mum Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- OKUR, Münevver (1992), *Cem Sultan Hayatı ve Şiir Dünyası*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ONAY, Ahmet Talât (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara: TDV Yayınları.
- ÖZKAN, Ömer (2007), *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı (XIV-XV. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÖZMEN, Mehmet (Haz.) (2001), *Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım)*, I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- PALA, İskender (1989), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, I-II, Ankara: Akçağ Yayınları.
- REDHOUSE, Sir James W. (1996), *A Turkish And English Lexicon*, Beirut: New Edition, Librairie Du Liban.
- REDHOUSE, Sir James W. (2009), *Müntahabât-ı Lüğât-ı Osmâniyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SEFERCİOĞLU, Nejat (1990), *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- STEINGASS, F. (1975), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, New Reprint, Printed in Lebanon.
- SUNGURHAN, Aysun (2015), "Nedim ve Şeyh Gâlib Divanı'nda Mum", *Mum Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 149-174.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H. (1993), "Cem Sultan", *DİA*, VII, 283-284.
- Şemsettin Sâmî (2010), *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Paşa Yavuzarslan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (Haz.) (1992), *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (Haz.) (1992), *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (Haz.) (1992), *Necâtî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (Haz.) (1963), *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrin'i, İnceleme-Metin* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1998), "Şem", İstanbul: Dergâh Yayınları, VIII, 126.
- Türkçe Sözlük* (2009), (Haz. Komisyon), 10. Baskıdan Tıpkı Basım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UZUN, Şerife (2008), "Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda Hacca Dair Unsurlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz, XXIV, 177-186.
- ÜNLÜ, Osman (2017), "Klâsik Türk Şiirinde Mum Makası: Mıkrâz", *Journal of Turkish Language and Literature*, Winter, 3/1, 321-239.
- ÜNVER, İsmail (Haz.) (1983), *Ahmedi İskender-Name*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZÜLFE, Ömer (2011), *Şiirin İzinde Sözüün Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.